

Алла РАСТРИГІНА (Кіровоград, Україна)

МЕНТАЛІТЕТ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ МИСТЕЦЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ВНЗ

В статті здійснено спробу представити позицію автора щодо менталітету українця як явища культури і духовності мистецького освітнього простору ВНЗ, окреслити можливості його прояву в процесі професійної підготовки майбутнього педагога-музиканта, а також розглянути особливості художньо-творчої діяльності студентів як способу вираження менталітету нації.

Ключові слова: менталітет, українська ментальність, особистісна свобода, духовність, мистецький освітній простір, творчість.

The author attempts to present her position to the mentality of a Ukrainian as a cultural phenomenon and artistic educational area of universities. The paper reveals the possibilities of its realisation in the process of training future music teachers, and especially, the artistic and creative activity of students as a way of expressing the mentality of the nation.

Key words: *mentality, Ukrainian mentality, personalit freedom, the content of spirituality, artistic educational environment, creativity.*

Постановка проблеми. Виклики часу, що постали наразі перед українським суспільством, зумовлюють звернення до історико-філософських та культурологічних засад визначення категорії менталітету як явища культури та дослідження на соціально-педагогічному та індивідуально-психологічному рівні його духовної основи як мистецького освітнього простору ВНЗ з метою окреслення можливостей його прояву в процесі професійної підготовки майбутнього педагога-музиканта, зокрема, художньо-творчої діяльності студентів як способу вираження менталітету нації.

У численних дослідженнях категорії менталітету як «народного характеру», «душевного ладу», «народного духу», «душі народу», «психологічної оснастки», акцентується увага на різних його аспектах та ступеню впливу на пізнавальну і практичну активність людей (Ф. Арьес, М. Бердяєв, М. Лоський, Г. Лебон, А. Токвіль, Е. Фромм, Х. Штейнгаль та ін.). У сучасній науковій літературі найбільш розглянутими є позиції, що пов'язані з ототожненням менталітету з індивідуальною або суспільною свідомістю, або психікою суб'єкта, з деякими елементами, частинами, сферами або рівнями свідомого й несвідомого, розумінням менталітету як особливостей свідомості або психіки.

Основоположним для нашого уявлення про менталітет духовності виховання, є трактування зазначеної категорії як системи якісних і кількісних особливостей людини, що виникли на основі генотипу, під впливом природного і соціального (у тому числі і педагогічного) середовища, а також у результаті власної духовної творчості суб'єкта [1: 24]. У такому розумінні менталітет слугує інтегральною характеристикою унікальності духовного світу суб'єкта, сприяє розумінню специфічного типу сприйняття світу суб'єктом, пояснює особливий спосіб його поведінки і діяльності.

Таким чином, менталітет є складовою духовності, яка регулює активність суб'єкта в цілому, детермінує специфічний характер сприйняття світу, емоційного реагування, поведінки, діяльності (включаючи й професійну), самоідентифікації суб'єкта, й що особливо важливо, стимулює соціальний процес за допомогою продукування культурних інновацій. Саме тому, що менталітет обумовлює характер активності індивіда, специфіку і спрямованість цієї активності, його логічно вважати «ядром особистісної культури, стратегічної культурною програмою суб'єкта» [1: 26].

Зародження в індивідуальному менталітеті нових ментальних особливостей зумовлено розвитком суспільства, а їхній прояв є результатом культурної творчості суб'єкта. Тобто, нові складові менталітету виступають як нові форми культури, як нова програма діяльності в різних сферах, в тому числі в педагогічній та художній.

Отже, маємо підстави говорити про те, що одним з досить вагомих факторів, який є єдиним джерелом новизни та ефективної діяльності (в тому числі й професійної) і тісно пов'язаний з функціонуванням менталітету, є духовна творчість суб'єкта, що спрямовується саме його менталітетом.

Відтак, обґрунтування імпліцитної приналежності менталітету особистості у духовності мистецького освітнього простору ВНЗ, характеристика особливостей менталітету українця та окреслення можливостей його прояву в художньо-творчій діяльності майбутнього фахівця-музиканта, складає мету статті.

Виклад основного матеріалу. У вирішенні поставленої мети ми спираємося на положення про те, що людина, осмислюючи навколишнє середовище, його об'єкти та явища, відповідним чином вибудовує свою поведінку й оцінює власну діяльність [2: 519]. Це передбачає наявність безперервного творчого стану, готовності до продуктивної діяльності як способу прояву внутрішнього світу в духовних цінностях і культурі суспільства. У такому випадку внутрішній світ людини збагачується сенсом об'єктів, надаючи їм певний особистісний смисл, який утвердившись у культурі, набуває й соціального значення. Саме творчий процес сприяє становленню особистості, й завдяки творчій діяльності людини навколишнє середовище також набуває своєї духовності.

У дослідженні педагогічного аспекту проблеми, основоположною ідеєю стало усвідомлення того, що менталітет як явище духовного життя, як духовно-моральний імператив нації, як джерело сфери Духа, є механізмом органічного зв'язку між особистістю і середовищем, (у нашому випадку – складовою духовності освітнього простору), і передбачає глибоке особистісне залучення студентів в духовну творчість. Крім того, ми виходимо з уявлення про те, що на зміну уніфіковано-масового способу життя прийшли індивідуалізовані потреби кожного з суб'єктів педагогічного процесу у вільному саморозвитку, самовираженні та самореалізації [2], а духовні цінності є основою компетентісно орієнтованої художньої освіти ВНЗ [4].

Таким чином, становлення духовності особистості є багатовимірним і суперечливим процесом, який "відшліфовується" свідомістю, поведінкою та творчою діяльністю індивіда на основі особистісного присвоєння загальнолюдських цінностей. І в такому випадку духовність стає основою особистості та її культури. Саме таке уявлення про взаємозв'язки людини і навколишнього

середовища, про можливість прояву і збагачення його внутрішнього світу покладено нами в основу обґрунтування менталітету як запоруки духовності освітнього простору ВНЗ.

Звертаючись до феномену менталітету, ми виходимо з того, що зазначене поняття включає базові уявлення про людину, її місце у природі й суспільстві, її розуміння природи і Бога як творця всього сущого. Будучи явищем розумового порядку, менталітет характеризує специфіку суспільної свідомості таких груп людей, як: етнос, нація, соціальна страта. Усвідомлені елементи менталітету тісно переплітаються з областю несвідомого, (а можливо й ґрунтуються на ньому), що розуміється щодо вказаних об'єднань як «колективне несвідоме», яке регулює поведінку, але не мислення людини. За допомогою мислення й свідомості людина пізнає світ, у той час як менталітет – це сприйняття, тлумачення світу. Пізнаючи світ, людина створює систему логічних категорій і понять, а створюючи "модель світу", пояснюючи її, сприймаючи її сутність, вона використовує "невідрефлексовані" вирази, уявлення, образи. Як цілісне духовне утворення, що формується протягом століть, менталітет є своєрідним кодом нації.

Поряд з вищезгаданим поняттям, широко використовується прикметник "ментальний" й утворений від нього термін "ментальність", що розглядається в західній науці як своєрідна особистісна й соціальна пам'ять людини або колективу, яка властива тільки їм і характеризує тільки їхнє коло, прошарок, страту, народ [5: 196]. У вітчизняній філософській та культурологічній літературі найчастіше ментальність розуміється як сукупність уявлень, поглядів, відчуттів співдружності людей певної епохи, географічного регіону й соціального середовища, певний психологічний уклад суспільства, який впливає на історичні та соціальні процеси [6: 28 - 33].

У найбільш загальному вигляді менталітет може розглядатися як певна характерна для конкретної культури специфіка психічного життя, що представляє дану культуру людей і яка детермінована економічними, політичними, соціальними, у тому числі і виховними, процесами.

Тобто, в нашому випадку мова йде про особливості менталітету української нації, про можливість використання його специфічних характеристик у вихованні нового покоління, про вектор свободи як духовної константи менталітету українця, що вимагає проєкції на створення адекватного освітньо-виховного простору. Завдяки саме останньому відбувається особистісне становлення майбутнього фахівця.

Становлення української ментальності обумовлено, перш за все, чином доброї "матінки природи", роздумами над її таємницями, а також таємницями людського життя. Саме на цій основі формувалася натура українця, його естетичне сприйняття життя, гостинність і доброзичливість. Соціальний гуманізм (загальнолюдська симпатія) українця забезпечує поважне і толерантне ставлення його до інших народів, йому властива здатність відчувати душу іншого, ставити себе на його місце. Поняття універсальної симпатії, яка охоплює все: від кола сім'ї до царства всього живого, перегукується з ідеями індійської філософії, яка вважає такі почуття ознакою "великої душі".

Не зупиняючись детально на характеристиці процесу становлення українського менталітету, відзначимо, що лейтмотивом практично всіх вітчизняних досліджень у цьому напрямку (Г. Ващенко, Е. Вишневський, Д. Чижевський) є визнання в якості домінуючої його першооснови чуттєво-емоційний компонент, що виражається в релігійності, сентименталізмі, ліризмі, своєрідності гумору, артистизмі, потребі виражати себе за допомогою віршів та пісень.

Характерними особистісними рисами українця є перевага "серця над розумом", де панує не холодний раціональний розрахунок "голови", а пристрасний заклик "серця"; верховенство індивідуалізму над колективізмом з перебільшеною увагою до свого внутрішнього світу і особистісних переживань; духовний зв'язок українців з навколишнім середовищем.

Ще однією якісною ментальною особливістю українського народу і його культури є те, що його життя підпорядковане одній головній ідеї – ідеї Волі. Слово "воля" в українській мові має два значення: воля як здатність, як "сила волі" і воля як вільність, свобода. Поєднавши в одному слові два значення, українська мова відобразила глибокий зв'язок між волею як силою волі і волею як свободою. Свобода не є свавілля, тому що вона починається там, де людина здатна подолати в собі пріоритет фізичного. Свобода – це сила духу. Свобода розуміється як максимальна самореалізація на основі продуктивної діяльності і відповідальність за її результати. Прагнення до свободи уособлює в собі рівність, значимість і цінність кожної особистості, ґрунтується на самоповазі й пошані до будь-якої людини, воно є властивим для української нації.

Виділені характеристики (кордоцентризм, превалювання емоцій і почуттів, інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, індивідуалізм, прагнення до особистісної свободи) є не тільки системоутворювальними ознаками менталітету українського народу, а й ціннісною основою духовного становлення кожного індивіда, що дозволяє розглядати його як складову духовності освітнього простору, в тому числі й мистецького простору ВНЗ.

На думку Д. Чижевського, безумовною особливістю психічного укладу українця є емоційність і сентиментальність, чуттєвість і ліризм. Найбільш яскраво ці риси проявляються в обрядовості та естетизмі українського народного життя, іскрометності українського гумору, як найбільш глибокому вияві української натури. Характеризуючи позитивні сторони української емоційності, історик і

літературознавець підкреслював її яскраве відображення в українській духовній творчості [7: 17]. Без перебільшення можна сказати, що український народ є рекордсменом за кількістю народних пісень. За даними деяких дослідників, їх кількість становить близько 200 тисяч, і це тільки ті пісні, які записані етнографами.

Співучість, артистизм, художній талант українців прославилися в усьому світі. Живопис, вишивка, різьблення по дереву, писанки, задушевна пісня з давніх пір прикрашали побут українців. У таких художніх витворах втілюється душа нашого народу: чутлива, лірична, талановита, сповнена високих почуттів і любові до навколишнього світу. Відповідно, й мистецька діяльність – це каприз творця, він корениться в його внутрішній необхідності перетворити свої емоції в рух, у творчість.

Таким чином, ми маємо підстави стверджувати, що в мистецькій діяльності проявляється менталітет і духовність індивіда. Отже, коректність дослідження особливостей менталітету та можливостей його прояву у духовності мистецького освітнього простору ВНЗ в процесі художньо-творчої діяльності не викликає сумнівів.

У розгляд духовності мистецького освітнього простору ВНЗ як вираження менталітету нації особливого значення набуває розглянута нами раніше [8] рефлексія особистості, яка дозволяє людині приймати і привласнювати духовність суспільства в рамках власного "Я" й тим самим виконувати власну місію по відношенню до одухотворення як власного життєвого простору, так і професійного середовища. Тобто, створення мистецького освітнього простору, який ґрунтується на загальнолюдських та естетичних цінностях і дозволяє студентові здійснити власний вибір індивідуальної траєкторії творчого сходження в професії, сьогодні набуває вже статус необхідності. Для музично-педагогічної освіти така позиція означає єднання множинності "Я", де кожен, і викладач, і студент, зберігає свою самоцінність, залишається самим собою й на цій основі одуховнює мистецький освітній простір, який, в свою чергу, стає основою для особистісної духовності кожного.

Прояв духовності особистості в процесі професійного становлення в стінах ВНЗ сьогодні може бути забезпечений за допомогою такої організації мистецького освітнього простору, де б у студента з'явилася можливість стати центром освітнього процесу. Це передбачає пошук відповідних форм і методів організації навчально-виховного процесу, де студент, перш за все, міг би бути вільним у самовираженні, у "створенні себе" як людини культури на основі ціннісних й ментальних імперативів духовності і вже потім, як професіонала, компетентність якого ґрунтується на основі особистого присвоєння цієї культури.

Одним із найбільш ефективних механізмів, що дозволяє майбутньому педагогу-музиканту вільно виявити свою індивідуальність та креативність є творчий проект. Ця форма організації освітнього простору в нашій роботі представлена досить широко. Так, на базі кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання плідно працює хор-студія "Акваторія" – творча лабораторія, де студенти, крім оволодіння хоровим і вокальним мистецтвом, розвивають акторські здібності, а саме: вміння перевтілюватися, вживатися в образи персонажів дійових осіб. Крім масштабних творчих проектів хор-студії «Акваторія», заснованих на взаємозв'язку та інтеграції різних видів мистецтва (музика, хореографія, дизайн, література), інноваційна діяльність факультету мистецтв з реконструкції мистецького освітнього простору ВНЗ як основи для прояву духовності майбутніх педагогів-музикантів, передбачає ще й включення у навчальний план їх професійної підготовки цілого ряду нових фахових дисциплін, безпосередньо пов'язаних із розвитком художньо-творчої в діяльності студентів. Тут особливо яскраво проявляються психологічні характеристики особистості, зумовлені ментальною приналежністю як фактором духовності освіти. Залучення студентів до індивідуальної творчості відбувається в рамках розробленої докторантом, Т.Стратан-Артишковою, комплексно-інтеграційної технології навчання й починається з дисципліни «Основи музичної композиції», яка читається на 3 і 4 курсах бакалаврату і триває, але вже на якісно новому рівні, в процесі вивчення курсу «Основи композиторської майстерності» студентами магістратури. Основною метою зазначених курсів є розвиток здатності студентів розкривати свій внутрішній світ через художній образ, самовиражатися через засоби музично-інтонаційної виразності, і таким чином, реалізувати можливість як особистісного духовного розвитку, так і набуття високого рівня професіоналізму за рахунок оволодіння принципами художньої інтерпретації, музичної композиції та імпровізації, ефективними прийомами і методами творення власних творів у різних жанрах і стилях. Характерними рисами авторських знахідок студентів, представлених, як результат індивідуальної творчості в процесі вивчення вищевказаних дисциплін, є їх інтонаційна природа, яка свідчить про глибину приналежності кожного з них до української нації. Тобто, ми маємо підстави стверджувати, що, незважаючи на самостійний пошук і особисті переваги у виборі тих чи інших жанрів і стилів у створенні композицій, незважаючи на індивідуальну природу самовираження студентів в їх художньо-творчій діяльності, спільним джерелом прояви духовності кожного з них є менталітет.

Такий підхід дозволяє говорити про специфіку мистецького освітнього простору ВНЗ, де майбутній фахівець набуває досвіду власного творчого самовираження, підставою якого є ментальні характеристики, що додають особливого забарвлення його художньо-творчій діяльності.

Висновки. Таким чином, у ситуації, коли освіта ґрунтується на сучасній парадигмі, коли становлення особистості відбувається у вільному прояві, роль менталітету особливо відчутна. На нашу думку, опора в мистецькому освітньому просторі ВНЗ на ментальність стимулює становлення особистості майбутнього педагога-музиканта відповідно до особливостей генотипу, і в цьому випадку ми можемо говорити про менталітет як запоруку духовності освітнього простору і як компонент сучасної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Губанов Н. И. Менталитет: сущность и функционирование в обществе / Н. И. Губанов, Н. Н. Губанов // Вопросы философии. – 2013. – №2. – С. 22-33.
2. Кевипас И. Обобщение / И. Кевипас. // Духовность воспитания: [коллективная монография]. – Вильнюс «Образование», 2012. – С. 519–528.
3. Маникин Р. В. Контент-анализ как метод исследования истории мысли / Р. В. Маникин // Клио. – 1991. – № 1. – С. 28-33.
4. Олексюк О. Духовные ценности как основа компетентностно ориентированного высшего художественного образования // О. Олексюк // Прикладные исследования в обучении и практике. –2012. – № 7. – С. 73–76.
5. Растрьгина А. Личностно-профессиональное развитие будущего педагога-музыканта в воспитательном пространстве ВУЗа / А. Растрьгина // Духовность воспитания: [коллективная монография]. – Вильнюс «Образование», 2012, С. 130–139.
6. Растрьгина А. Свобода как духовная константа менталитета украинца А. Растрьгина // Прикладные исследования в обучении и практике. –2012. – № 7. – С. 68–72.
7. Человек в сфере гуманитарного познания. – К. : Украинский центр духовной культуры, 1998. – 408 с.
8. Чижевский Д. Очерки по истории философии на Украине / Чижевський Д. – К, 1992.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Растрьгіна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання.